

«Бердақ шайыр», «Қамары», «Зарымбеттин ғабырысы», «Фархад», «Түлкишек», «Теңизде», «Жипекши Жаңыл», үшінші түри «Зарымбеттин ғабырысы», «Жипекши Жаңыл», төртінші түри «Бердақ шайыр», «Фархад», «Түлкишек», «Жипекши Жаңыл», алтыншы түри «Бердақ шайыр», «Фархад», «Түлкишек», жетінші түри «Бердақ шайыр», «Теңизде», сегізінші түри «Бердақ шайыр», «Қамары», «Зарымбеттин ғабырысы», «Теңизде», «Жипекши Жаңыл», тоғызыншы түри «Бердақ шайыр», «Қамары», «Зарымбеттин ғабырысы», «Түлкишек», «Теңизде», «Жипекши Жаңыл», он бирінші түри «Қамары», «Теңизде», «Бердақ шайыр», он екінші түри «Қамары» поэмаларында шеберлік пенен қолланылғанлығы ушырасады.

Усылар менен бир қатарда, халық шайырының поэмаларында сеслик уйқаслардың да жедел қолланылғанлығын көріуимізге болады. Мәселен:

Сулыұ сулыұ емес, сүйгенин сулыұ,
Қутлықлайман онда сендей қызымды!... [9:159].

Бұл жерде шайыр тәрпіннен сеслик уйқастың эжайып формасы қолланылғанлығы көрінеді. Бундай сеслик уйқаслар Садық шайырдың «Теңизде», «Жипекши Жаңыл», «Бердақ шайыр», «Қамары» поэмаларында сұүретленгенлігі гүзетиледі. Сондай-ақ, халық шайырының «Бердақ шайыр» хәм «Теңизде» поэмаларынан түбір сөзлер менен қосымталардың уйқасқан формаларын да ушыратамыз. Мәселен:

Оған көзі түсіп ишке кирди мүз,
Суұ түбинде жатыр ма деп арыұ қыз,
Ернин тислеп сам-саз болып бүгиліп,

Әдебиетлар

1. Ахметов С., Султанов Қ., Әдебиеттаныұ. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1987.
2. Генжемуратов Б., Әжинияз лирикасының поэтикасы. -Нөкис: «Билим», 1997.
3. Хожиахмедов А., Мумтоз бадийат малохати. -Тошкент: «Шарқ» Нашриёт-Матбаа концерни бош тахририяти, 1999.
4. Хамраев М.К., Основы тюркского стихосложения. -Алма-Ата: «Мектеп», 1963.
5. Жирмунский В.М., Рифма, ее история и теория. -Петроград: 1923.
6. Жирмунский В., Теория стиха, Советский писатель, Ленинградское отделение, 1975.
7. Муратбаев Қ., Қарақалпақ поэзиясында қосық қурылысы. -Нөкис: «Қарақалпақстан» 1977.
8. Нурымбетов С., Шығармалары, I том, -Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1960.
9. Нурымбетов С., Шығармаларының толық жыйнағы, II том, -Нөкис: «Қарақалпақстан» 1972.
10. Оразымбетов Қ., Қосық қурылысы хәм шығарманың дөрелиұ дәуири хакқында, «Әмиўдәрәя» журналы, № 5, 2000.
11. Оразымбетов Қ.К., Хәзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хәм типологиясы. -Нөкис: «Билим», 2004.
12. Рәбиға Сыздық, Абай және қазақтың улттық әдеби тили, «Арыс» баспасы, 2004.
13. Туйчиев У. Ўзбек совет поэзиясида бармоқ системаси. -Тошкент: «Фан» 1966.

Мақолада С.Нурумбетов поэмаларининг шеър тузилиши тахлил қилинади. Поэмаларнинг шеър тизимидаги ўзига хос хусусиятлари очиб берилади. Асарларида ифодаланган қофияларнинг турлича формаларда ифодаланганлиги курсатилади. Илмий-назарий адабиётлардан фойдаланилиб, адабиётшунос олимларнинг илмий қарашлари тахлил этилади.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется стихосложение поэм С.Нурумбетова. Раскрываются особенности структуры в стихосложении поэм. Автор статьи показывает использование различных форм рифмы в произведениях поэта. Используется научно-теоретическая литература и анализируются точки зрения учёных литературоведов.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the versification of poems by S. Nurumbetov. Revealing the peculiarities of the versification structure of the poems, the author of the article shows using various forms of rhyme in the poet's works. There has been used scientific-theoretical literature showing the points of view of scholars.

АНГЛИЧАН ӘДЕБИЯТЫ ХӘМ БАЙРОН ПОЭЗИЯСЫНА ЖОЛ

А.Тәжиева - педагогика илимлериниң кандидаты, доцент

А.Мухаммадияров - Шет тиллери факультетиниң студенти

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: озодлик, дўстлик, ижод, машхурлик, замондош, мухаббатни куйламок, тотли дард.

Ключевые слова: свобода, дружба, творчество, слава, современник, воспевание любви, сладкая печаль.

Key words: liberty, friendship, creation, fame, contemporary, singing of love, delicious sorrow.

Поэзия – күдиретли күш, оны таза жүрекли инсан ғана толық сезе алады. Ондағы қайғыдан қайысады, бахыттан қус болып ушады, поэзия инсанға дәуірлер дәртін сезиўге, адамлар қалбин түсиниўге имкан береді. Сонлықтан бәрше дәуірде сезим дүньясы хәр бир қаләм ийесине айрықша илхам қусын қондырған қалб ийелерине итибар билдир-

Өзин сезген яңлы еди қарыўсыз [8:430].

Және де, «Теңизде» поэмасында қосық қатарларын уйқастырыў ушын белгили бир уғымды, мәнини аңлататуғын сөзлер хәр қыйлы өзгерислерге ушырап қолланылғанлығын да көриуимізге болады. Мәселен:

- Келмейтуғын шақырғанда мийманға,

Отар ата өзи тур-ғой бұлманда,

Деп Сапаргүл сәлем берди қуўанып,

Балтабайдан киятырып солманда [8:430].

Бұл жерде әдебий тил нормаларына сәйкес «бұл жерде», «сол жерде» түрінде қолланылатуғын бирикпеген қоспа сөзлер екінші, төртінші қатарлардың ақырында аўызеки сөйлеў тилине бейимлестірилген халда («бұлманда», «солманда») сұүретленип, бирінші қатардың соңындағы дара сөзге уйқастырылған. Поэмаларда усындай формалардағы уйқаслардың қолланылыўы менен Садық шайырдың шығармаларды терең излениўшилиқ хәм шеберлік пенен дөреткенлиги айқын көринип турады.

Улыўма алғанда, жоқарыда көрсетип өтилгениндей С.Нурымбетовтың поэмаларының қосық қурылысында қолланылған уйқаслар хәр қыйлы формаларда сұүретленгенлиги менен өзгешеленип турады. Халық шайыры поэмалық шығармаларының қосық қатарларын уйқастырыў ушын пайдаланылған сөзлерди хәр түрли формаларда сұүретлеў арқалы дөретпелерде ашылған ўақыяларды хәм оларға байланыслы болған ой-пикирлерин, ишки кеўил-кеширмелерин көркемлик пенен терең идеялық мазмунда сәўлелендириўге ериседи.

Сол инсанлардың қатарында, биз қарақалпақ журтында уллы шайырдың өмир тарийхына қызығыушылығымыз әбден артып, және де Байрон мийрасын тереңірек изертлеуге бағдарлайды. Бул қаншама жууапкерли жұмыс болса да, заўқы өз алдына. Биз Байрон қосықларын оқығанда туйғылар, көтеринки руўх, куўанышлы жасаў, үмит сыяқлы күдиретли күшлер жүреклерге булақ болып куйылады. Хәттеки, қосыққа жан бериў арқалы бахытын сезе алған шайыр куўанышы, қайғысы поэзия тили менен сызылған сулыў сүүрети адамды бир сырлы әлемге жетелейди.

Байрон дүнья поэзиясының аспанындағы жарқын жұлдызларының бири болып саналады. Әдебиат тилге, миллетке, аралыққа қарап отырмайды. Әсиресе, поэзия дилмашсыз-ақ узақ жолларды басып, көп кеўиллерге кире алады.

Джордж Байрон 1788-жыл 22-январьда Джон Байрон хәм Кэтрин Гордон шаңарағында дүньяға келеди. Ол 36 жыллық қызғын өмири даўамында әжайып, теңи-тайы жоқ шығармаларын бизге мийрас етип қалдырады. Оның өлмес қатарларына бүгин жүрек берип оқып атырмыз.

Шекспир, Пушкин, Джон Кидс, Лермонтов сыяқлы уллы адамлар менен бир қатарда Байрон өзиниң өлмес поэзиясын инсаният әлемине мийрас қалдырған. Буны шайыр Өзбекстан Қахарманы Еркин Вахидовтың мына қатарларынан көремиз:

Менга Пушкин бир жахон-у,
Менга Байрон бир жахон,
Лек Навоийдек бобом бор,
Кўксим осмон, ўзбегим! [1:6]

Англичан әдебиятында өз алдына үлкен жол салған Байрон Кембридж университетинде тәлим алады. 1809-жылы 21 жасында Лордлар палатасының ағзасы болады. Ол өзиниң заманындағы рок жұлдызларына усап өмир кеширеди, 1810-1820-жыллар даўамында Байрон Европада адамлар арасында белгили болып үлгереди. Англичан поэзиясын оқыйтуғын, олардың сиясий турмысында жүз берген қыйын демлер менен байланыслы Байрон өмири, дәретиўшилиги хәм инсаныйлығы ҳаққында Европа хәм Америка халқы билген, хабары болған [2:2].

Оның демократиялық, жәмийетлик көзқараслары халық дәртин жырлайтуғын қосықларында сәўлеленген. Ол «Қыялый қосықлар» (1806), «Тынышсызланған даўыслар» (1807), «Ләззет демлери» (1807) атлы тунғыш топламларын заманласларына усынады. Бул топламларда жаслықтың қанатлы қыяллары, арзыў-хәўеслери, туйғы-сезимлери жүрек тары менен сүүретлеп бериледи. Жәмийетшилик оны жыллы жүз бенен қабыллайды. Байронның «Чайлд Гарольдтың зияраты» шығармасы 1812-жылы оған үлкен табыс алып келеди. Оның соңғы шығармалары белгили критиклер менен ушырастырады. Олар Байронның дәретиўшилигине унамлы баха береди.

Англичан халқының сөйлер тили болған Байрон өз журтында бир қанша қарсылықларға ушырап, Швейцарияға көшип кетеди. Ол барқулла тыным билмей, және қолына қәлем-қағаз алып, ўақтың дәретиўшилиг пенен өткереди. Швейцарияда шайыр Бонивор қахарманлығына бағышланған «Шиллион тутқыны» дәстанын жазады.

Уллы рус илимпаз Белинскийдің тили менен айтқанда; «Байрон XIX әсир Прометейи. Халықтың арзыў-әрманларының жыршысы болған шайыр Грецияда түрклер урысына қарсы көтерилген миллий азатлық гүресинде қатнасады. 1823-жылы Байрон «Геркулес» кемесин өз қаржысы есабынан қуралландырады. Ол Греция миллий азатлық гүресиниң идеологларының бирине айнады. Грек қозғалаңшыларын бирлестириўде пидайы ислер алып барады. Заманласлары оның әскерий басшы сыпатындағы қәбилети сондай-ақ, мәртлиги ҳаққында да айтады» [1:4].

Дж.Байрон 1817-1823-жылларда Италияда жасайды. Бул ўақытлары «Тассо шикаяты», «Манфред» (1817) дәстанлары, «Кайн» (1821) драмаларында адамларды әдалатсызлыққа қарсы гүресиўге шақырады. Буларда әлем хәм адамға байланыслы мәселелер баслы орынға қойылады.

1818-жылы шайыр өзиниң романтизмнен реализмге өтиўине көпир болған белгили «Дон Жуан» поэзиялық романын жазыўға кириседи. Онда инсан хәм заман мәселелери кең көлемде сүүретленеди [1:4].

Байрон қахарманларының жаратылыўы сол дәўир англичан әдебияты ушын, сондай-ақ, дүнья әдебияты ушын да үлкен жаңалық болды. Оның көргенлери романтикалық дүньядағы қахарманларына усамай, кеўли толмай жалғыз өзи тез-тез көрсе қызық түйилетуғын басқа шәхәрлерге кететуғын екен.

Шайыр 1824-жылы 36 жасында Грецияның камалда қалған Миссолунги қаласында гүрес майданында қаза табады. Бирақ оның денеси Англияда белгили шайырларды жерлейтуғын орынға қойылады.

Байрон туўралы базы бир әдебиятларда ол шығыс әдебиятының нағыз ықласбенти екенлиги айтылады. Ол жаслайынан Әбилқасым Фердаўсий, Хожа Хафыз, Саадий сыяқлы уллы парсы-тәжик сөз зергерлериниң дәретиўшилиги менен таныс болған.

Байрон өз заманласы, шайыр Перси Бисси Шелли менен жақын байланыста болады. Оның шығармаларында ушырасатуғын романтик вампир жанрынан илхамланып, Байрон өз шығармасының бир бөлимин дәретеди.

Өзбекстан халық шайыры Ибрайым Юсупов Бердақ бабамызға арнап жазған «Сахра бұлбилине» деген қосығында Байронды былайынша тилге алады.

Байрон болып даңқың түспес жәхәнға,
Оның менен кемип қалмас жахон да,
Кеўиллердің гүли болып жасарсан,
Өзиң өткен, биз туўылған меканда [3:109].

Рауф Парфи болса, Грециядағы миллий азатлық гүреслери қатарына қосылыў ушын атланғаны ҳаққында «Байронның соңғы сапары» деген қосық жазады:

Қонталаш уфқда интиком порлар,
Шоир-ерк ўғлони, номус сарвари,
Гўёки хўрланған хамширанг порлар,
Юзландинг қасос деб Юнон сари...

Жанг майдони керак жангчига ахир,
Қутлуғ еркинликнинг жасур фарзанди,
Сўнгсиз алам билан тебралиб ёндинг,

Она ватанингни тарк етдинг, шоир» [1:6]

Ал өзбек шайыры Абдулла Шер жаслыктан Байрон поэзиясы менен таныс болған ҳам оған дәслепки арнаўын төмендегише билдиреди.

Йўқ, Байронмас, Лермонтов ҳам мас,

Мен ўзгаман, йўлим ҳам ўзга! [1:7].

Дж.Байронның халықлар арасына кирип барыўы аўдармашыларға байланыслы. Байрон шығармаларын өзбек тилине Хамид Алимжан, Шукрулло, Жуманиёз Жабборов, Мухаммад Али, Рауф Парфи, Мақсуд Шайхзода, казак тилине Абай Қунанбай улы, рус тилине М.Ю.Лермонтова, Вс.Рожественского, В.В.Левика, Борис Соловьевлар аўдарды, қарақалпақ тилине Ибраһым Юсупов аўдарма ислеген.

«Байрон шайдасы» деп ат алған рус әдебиятшы алымы Борис Соловьев «Дон Жуан»ды рус тилине аўдармалаўға қарсы болған себеп пенен англичан тилин үйрениўге кирискенин айтады ҳам бийбаха дәрәтпени тиккелей өзи жазылған тилден аўдарма исләўге кирискенлиги хақында билдиреди» [3:8].

Буннан көриўге болады, бүгинги күнде Байрон поэзиясы арқалы англичан тилин үйренип атырған-

лар саны артқаны сөзсиз. Солай екен, Байронның тасқын қәлби, нәзик жүреги, жаны, асаў теңиз толқынындай тынымсыз қыяллары оның қосықларында жасайды!

Шайыр мухаббаты, сағынышлары, «мухаббат» деп урған жүреги көз алдында өз қосығын сазға салып турғандай.

Биз шайырдың атын мәңгиликке мөрлеген улы өмир жолын үйрениўден ҳам оны жәмийетшиликке таныстырыўдан жалықпаймыз. Қарақалпақ халқының жүрегине Байрон поэзиясын еле де тереңрек алып кириў биз жас аўдармашылардың бас мақсетимиз.

Әсирлер өтсе де таза туйғылар, шайырдың хақыйқый инсан сыпатында кеширген өмири әўладларға үлги, поэзиясы оны сүйген кеўиллерге барқулла жақсылық шугласын қуйып турады. Әўладлар да Байронның мийрасларын көз қарашығындай әдиўлейди ҳам бул поэзия қарақалпақ журтында да еркин нәпес алып, ўақыт өткен сайын өз қунын, әхмийетин арттырады.

Әдебиятлар

1. Очилов Е. Ушалмаған орзулар. –Тошкент: «Ўзбекистон», 1999.
2. «She walks in Beauty». 1998-2002 by Gale Cengage: www.enotes.com.
3. Юсупов И. Өмир, саған ашықпан. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1999.
4. «She walks in Beauty». 1998-2002 by Gale Cengage: www.enotes.com.
5. Вохидов Э. Сайланма. 1-жилд. «Ишқ савдоси». –Тошкент: 2000.
6. Парфи Р. Сабр дарахти. –Тошкент: 1986.
7. Шер А. Ёмғирлар оралаб. –Тошкент: 2009.

РЕЗЮМЕ

Маколада атокли инглиз классик-шоири Джорж Байрон хаёти ва ижоди кенг ёритилган. Шоирнинг ижод хазинасидан ажойиб намуналар ва уларнинг ўзбек ва қарақалпақ шеърлятида тутган ўрни ва аҳамияти алоҳида эканлиги тавсифланган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается описанию жизни и творчества известного английского поэта-классика Дж.Байрона. Автор статьи показывает место и значение творчества поэта в узбекской и каракалпакской поэзии.

SUMMARY

The article deals with the description of the life and creative work of the famous English poet-classic George Gordon Byron. The author of the article shows the place and importance of the poet's creative work in Uzbek and Kara-kalpak poetry.

КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТЫМЫЗДА ӘДЕПЛИЛИК ҮЛГИЛЕРИ

Ж.Ж.Утегенова – ассистент оқытыўшы

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: миллий қадрият, ота-боболар, ватан, адабиёт, қўшиқлар, дўстлик.

Ключевые слова: национальная ценность, предки, родина, литература, стихи, дружба.

Key words: national value, ancestors, Motherland, literature, poems, friendship.

Қәдириятлар инсанлардың узак тарийхый раўажланыўының арқасында дөреген неше сынақлардан өтип бүгинги дәўиримизге жетип келген миллий байлығымыз. Усы қәдириятлар арқалы бизлер басқа халықлардан ҳам миллетлерден өзгешеленип турамыз.

Миллий қәдириятлар бизиң халқымыздың көркем әдебиятында да кең жырланған. Олар өз ата-бабаларымыздың минези, мийнет сүйгишлиги, адамгершилиги, инсанпәрўарлық пазыйлетлерине сүйсинип, толып-тасып жырлаған. Т.Мәтмуратовтың «Сүйсиниў» атлы қосығында:

Ата-бабам ер болған, есер болған,
Тарийхтың арбасына көшер болған,
Хақ кеўил адам болған аңқылдаған,

Қолында алмас қылыш жалтылдаған,
Тилине келген гәпти қайтармаған,
Жаўына да өтирик айталмаған [1].

Бунда ата-бабаларымыздың ақ кеўил, ақ көкирек, кисиге өтирик айтпайтуғын расғөй, батыр болғанлығын мақтаныш еткен.

Отырғанды думандай,
Жек көреді қәрекең,
Ўахаҳасын аспанға,
Жеткереди қәрекең,
Кеўил ушын бирлесип,
Жәмленисип алыстан,
Бирин-бири излесип,
Басқыласып табысқан [1].